

КРАЈ РАТА, СРБИ И
СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Volume CXCII

DEPARTMENT OF HISTORICAL SCIENCES

Book 41

THE END OF THE WAR, SERBS AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA

Proceedings of the International Conference held on
November 29–30, 2018

E d i t o r

Academician

MIHAILO VOJVODIĆ

BELGRADE 2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Н А У Ч Н И С К У П О В И

Књига СХСII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Књига 41

КРАЈ РАТА, СРБИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Зборник радова са међународног научног скупа
одржаног 29–30. новембра 2018.

У р е д н и к

академик

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД 2021

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектор
Тања Рончевић

Коректор
Рајка Павловић

Тираж 500 примерака

Штампа
Планета ѝриниј, Београд

ISBN 978-86-7025-908-9

© Српска академија наука и уметности 2021

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Василије Ђ. Крстић

Михаило Војводић

Љубодраг Димић

Славенко Терзић

Мира Радојевић

Милан Терзић

Александар Растовић

САДРЖАЈ

Михаило Војводић ПРЕДГОВОР	13
Михаило Војводић ИЗ САВЕТОДАВНОГ ОДБОРА ФРАНЦУСКЕ ВЛАДЕ: ЕМИЛ ОМАН О ЈАДРАНСКОМ И МАКЕДОНСКОМ ПИТАЊУ 1918. ГОДИНЕ	15
Mihailo Vojvodić FROM FRENCH GOVERNMENT'S ADVISORY BOARD: EMILE HAUMANT ON ADRIATIC AND MACEDONIAN QUESTION IN 1918	24
Зоран Лакић ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ ИСТОРИЈСКИ ПОДУХВАТ (ЗАВЈЕТ И ЦИЉ)	25
Zoran Lakić LIBERATION AND UNIFICATION IN 1918 HISTORICAL UNDERTAKING (OATH AND GOAL)	31
Славенко Терзић ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА СРПСКОГ НАРОДА У ЦРНОЈ ГОРИ 1918. ГОДИНЕ	33
Slavenko Terzić GREAT NATIONAL ASSEMBLY OF THE SERB PEOPLE IN MONTENEGRO IN 1918	41
Љубодраг Димић СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА О ЗАВРШЕТКУ ВЕЛИКОГ РАТА И ФОРМИРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1918–1941)	43
Ljubodrag Dimić SERBIAN HISTORIOGRAPHY ON THE END OF THE GREAT WAR AND FORMING OF YUGOSLAV STATE (1918–1941)	70
Мирослав Перишић О ОДГОВОРНОСТИ ЗА АТЕНТАТ У САРАЈЕВУ У СВЕТЛУ ИСТОРИЈСКИХ ИЗВОРА	73
Miroslav Perišić ON RESPONSIBILITY FOR THE SARAJEVO ASSASSINATION IN THE LIGHT OF HISTORICAL SOURCES	84

Љубинка Трговчевић ЈУГОСЛАВИЈА, ДА ИЛИ НЕ? СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ	85
Ljubinka Trgovčević YUGOSLAVIA, YES OR NO? SERBIAN INTELLECTUAL ELITE AND THE 1918 UNIFICATION	96
Мира Радојевић СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА О ФЕДЕРАЛИСТИЧКОМ УРЕЂЕЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1914–1918).....	97
Mira Radojević SERBIAN INTELLECTUAL ELITE ON FEDERALISTIC ORGANIZATION OF THE YUGOSLAV STATE (1914–1918)	124
Ю. А. Петров РОССИЯ И ОКОНЧАНИЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ, 1918–1922.	125
Јуриј Александрович Петров РУСИЈА И КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА, 1918–1922.	137
Војислав Г. Павловић МЕЂУНАРОДНИ КОНТЕКСТ У КОМЕ ЈЕ СТВОРЕНА КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА	139
Vojislav G. Pavlović INTERNATIONAL CONTEXT IN WHICH KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES WAS CREATED.....	151
Никола Б. Поповић АНТАНТА И ПИТАЊЕ РАЗБИЈАЊА АУСТРОУГАРСКЕ 1918.....	153
Nikola B. Popović ENTANTE AND THE QUESTION OF BREAKUP OF AUSTRIA-HUNGARY IN 1918.....	175
Arpad Hornyak THE BEGINNINGS OF THE HUNGARIAN-YUGOSLAV DIPLOMATIC RELATIONS AFTER THE END OF THE WORLD WAR I.....	177
Арпад Хорњак ПОЧЕЦИ МАЂАРСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ПО ЗАВРШЕТКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	186
Александар Растовић ЈУГОСЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ У БРИТАНСКОМ ПАРЛАМЕНТУ 1917–1920. ГОДИНЕ	189
Aleksandar Rastović YUGOSLAV QUESTION IN THE BRITISH PARLIAMENT 1917–1920	204

Никола Жутић ИДЕЈА ВЕЛИКЕ СРБИЈЕ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	205
Nikola Žutić THE IDEA OF GREATER SERBIA AND FORMING OF YUGOSLAVIA	220
Бранко Бешлин НЕМЦИ У СРЕМУ, БАЧКОЈ И БАНАТУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	221
Branko Bešlin THE GERMANS IN SYRMIA, VAČKA AND BANAT AND FORMING OF YUGOSLAVIA.....	232
Гордана Илић Марковић ФОРМИРАЊЕ ДРЖАВНОГ ИДЕНТИТЕТА У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА И РЕПУБЛИЦИ АУСТРИЈИ	233
Gordana Ilić Marković DIE HERAUSBILDUNG STAATLICHER IDENTITÄT IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT IM KÖNIGREICH DER SERBEN, KROATEN UND SLOWENEN UND IN DER REPUBLIK ÖSTERREICH	248
Александар Животић ДОПРИНОС СРПСКЕ ВОЈСКЕ САВЕЗНИЧКОЈ ПОБЕДИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	249
Aleksandar Životić CONTRIBUTION OF THE SERBIAN ARMY TO THE ALLIES' VICTORY IN THE WORLD WAR I.....	261
Елена Кострикова ВКЛАД РУССКОГО ВОЕННОГО КОНТИНГЕНТА В ОБЩУЮ ПОБЕДУ НА САЛОНИКСКОМ ФРОНТЕ.....	263
Елена Кострикова ДОПРИНОС РУССКОГ ВОЈНОГ КОНТИГЕНТА ЗАЈЕДНИЧКОЈ ПОБЕДИ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ.....	277
Милан Терзић СРПСКА УСТАНИЧКА АКЦИЈА ЗА ДЕСТАБИЛИЗАЦИЈУ СНАГА ЦЕНТРАЛНИХ СИЛА НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ	279
Milan Terzić SERBIAN INSURGENCY ACTIONS FOR DESTABILIZATION OF THE CENTRAL POWERS' FORCES ON THE MACEDONIAN FRONT	287
Далибор Денда ДОБРОВОЉЦИ У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА СРПСКЕ ВОЈСКЕ 1918. ГОДИНЕ	289
Dalibor Denda VOLUNTEER CORPS IN THE FINAL OPERATIONS OF THE SERBIAN ARMY IN 1918	299

Горан Латиновић СРПСКА ВОЈСКА И ОСЛОБОЂЕЊЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1918.	301
Goran Latinović THE SERBIAN ARMY AND THE LIBERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN 1918.....	319
Миљан Милкић СРПСКА ВОЈНИЧКА ТРАДИЦИЈА И СТВАРАЊЕ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА 1918. ГОДИНЕ.....	321
Miljan Milkic SERBIAN MILITARY TRADITION AND FORMING OF THE ARMY OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN 1918.....	335
Боривоје Милошевић ВЈЕРСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	337
Borivoje Milošević RELIGIOUS COMMUNITIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE ESTABLISHMENT OF THE YUGOSLAV STATE.....	351
Јована Шалјић Ратковић ИСЛАМСКА ЗАЈЕДНИЦА И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ.....	353
Jovana Šaljić Ratković ISLAMIC COMMUNITY AND THE CREATION OF YUGOSLAV STATEI	369
Владислав Пузовић ПОСЛЕДИЦЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА НА СРПСКО-РУСКЕ БОГОСЛОВСКО-АКАДЕМСКЕ ВЕЗЕ.....	371
Vladislav Puzovic CONSEQUENCES OF THE WORD WAR I ON SERBIAN-RUSSIAN THEOLOGICAL ACADEMIA RELATIONSHIPS.....	382
Милош Ковић ТОМАШ ГАРИГ МАСАРИК И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	385
Miloš Ković TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK AND THE CREATION OF THE YUGOSLAV STATE.....	419
Владан Виријевић РЕПАТРИЈАЦИЈА СРПСКИХ ВОЈНИХ ЗАРОБЉЕНИКА ИЗ ОСМАНСКЕ ИМПЕРИЈЕ ПОСЛЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	421
Vladan Virijević REPATRIATION OF SERBIAN PRISONERS FROM THE OTTOMAN EMPIRE AFTER THE FIRST WORLD WAR.....	433

Биљана Вучетић “SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” АМЕРИЧКИ ЦРВЕНИ КРСТ И СРБИЈА, 1916–1919. ГОДИНЕ	435
Biljana Vučetić „SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” THE AMERICAN RED CROSS AND SERBIA (1916–1919)	448
Драган Бакић РЕГЕНТ АЛЕКСАНДАР И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	449
Dragan Bakić REGENT ALEXANDER AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA	467
Ђорђе Ђурић ПРЕДСЕДНИК СКА ЈОВАН ЖУЈОВИЋ О УЈЕДИЊЕЊУ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА	469
Đorđe Đurić JOVAN ŽUJOVIĆ, PRESIDENT OF THE RSA, ON UNIFICATION OF THE SOUTH SLAVS	479
Борис Милосављевић СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ НА КОНФЕРЕНЦИЈИ МИРА У ПАРИЗУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	481
Boris Milosavljević SLOBODAN JOVANOVIĆ AT THE PARIS PEACE CONFERENCE AND THE FORMATION OF THE YUGOSLAV STATE	499
Љубомирка Кркљуш О НЕКИМ ПИТАЊИМА ПРАВНОГ СУБЈЕКТИВИТЕТА ЧИНИЛАЦА УЈЕДИЊЕЊА 1. ДЕЦЕМБРА 1918. ГОДИНЕ.....	501
Ljubomirka Krkljuš ON SOME QUESTIONS OF LEGAL SUBJECTIVITY OF THE FACTORS OF THE DECEMBER 1, 1918 UNIFICATION.....	509
Душко Топаловић ПИТАЊЕ ПРИЗНАЊА КРАЉЕВСТВА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА ОД СТРАНЕ СКАНДИНАВСКИХ КРАЉЕВИНА: ДАНСКЕ, НОРВЕШКЕ И ШВЕДСКЕ.....	511
Duško Topalović QUESTION OF RECOGNITION OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES BY THE SCANDINAVIAN KINGDOMS: DENMARK, NORWAY AND SWEDEN.....	518
Мирјана Стефановски ВЛАДАЛАЧКА ВЛАСТ ПО УСТАВНОМ ПРОЈЕКТУ ХРВАТСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ.....	519
Mirjana Stefanovski RULING AUTHORITY AS PER CONSTITUTIONAL PROJECT OF THE CROATIAN COMMUNITY	535

Првослав Радић ФИЛОЛОШКА ПАРАДИГМА ВУКА КАРАЏИЋА О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЈУГОСЛОВЕНСКА ИДЕОЛОГИЈА	537
Prvoslav Radić VUK KARADŽIĆ'S PARADIGM OF THE SERB LANGUAGE AND YUGOSLAV IDEOLOGY	551
Горана Раичевић СРПСКА КЊИЖЕВНА АВАНГАРДА И ИДЕЈА ЈУГОСЛОВЕНСТВА	553
Gorana Raičević SERBIAN LITERARY AVANT-GARDE AND THE IDEA OF YUGOSLAVISM	566
Александар М. Милановић СРПСКО СТАНОВИШТЕ У ЈЕЗИЧКОЈ ПОЛИТИЦИ ПРИ СТВАРАЊУ ЈУГОСЛАВИЈЕ	567
Aleksandar M. Milanović SERBIAN POSITION IN LANGUAGE POLICY AT THE TIME OF CREATION OF YUGOSLAVIA	582
Рајна Драгићевић УТИЦАЈ СХВАТАЊА АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА О ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ПИТАЊУ НА КОНЦЕПЦИЈУ РЕЧНИКА САНУ	583
Rajna Dragičević THE INFLUENCE OF ALEKSANDAR BELIĆ' VIEW OF THE SOUTH SLAVIC ISSUE ON THE CONCEPT OF THE SANU DICTIONARY	592
Ненад Николић ПРОБЛЕМАТИКА СРПСТВА И ЈУГОСЛОВЕНСТВА У КЊИЖЕВНОЈ ИСТОРИЈИ ПАВЛА ПОПОВИЋА	593
Nenad Nikolić THE PROBLEMS OF SERBIAN AND YUGOSLAV IDEAS IN PAVLE POPOVIĆ'S LITERARY HISTORY	605
Мирослав Радивојевић ПРОМЕНЕ У РУСИЈИ И СТВАРАЊЕ ДРЖАВЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА – ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ	607
Miroslav Radivojević THE CHANGES IN RUSSIA AND CREATION THE STATE OF SERBS, CROATS AND SLOVENES – CONTRIBUTION TO THE RESEARCH.....	618
Љубинка Шкодрић КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА И СУДБИНА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ДРЖАВНЕ АРХИВЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ	621
Ljubinka Škodrić END OF THE WORLD WAR I AND THE FATE OF ARCHIVAL MATERIAL OF NATIONAL ARCHIVE OF THE KINGDOM OF SERBIA.....	635

Александар Марковић ГРАЂА АРХИВА СРБИЈЕ О УЈЕДИЊЕЊУ И СТВАРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ 1914–1918.....	637
Aleksandar Marković ARCHIVAL MATERIAL OF THE ARCHIVE OF SERBIA ON UNIFICATION AND FORMING OF THE YUGOSLAV STATE 1914–1918.....	654
Слободан Бјелица ПЕРЦЕПЦИЈА ОСЛОБОЂЕЊА И УЈЕДИЊЕЊА 1918. У ВОЈВОЂАНСКОЈ МЕЂУРАТНОЈ ЈАВНОСТИ	655
Slobodan Bjelica PERCEPTION OF LIBERATION AND THE 1918 UNIFICATION IN VOJVODINA'S INTER-WAR PUBLIC	666

ЈУГОСЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ У БРИТАНСКОМ ПАРЛАМЕНТУ 1917–1920. ГОДИНЕ

АЛЕКСАНДАР РАСТОВИЋ*

А п с т р а к т. – У раду се на основу стенографских белешки са заседања Дома општина и Дома лордова британског парламента, и литературе разматра став највишег законодавног тела британске империје, али и владе и јавног мњења према југословенском питању и формирању заједничке државе јужнословенских народа у предвечерје завршетка Великог рата. Такође, анализира се и однос британског парламента према новоформираној Краљевини СХС.

Кључне речи: Аустроугарска, Велика Британија, југословенско питање, Јужни Словени, Краљевина Срба Хрвата, Словенаца, парламент, Србија, Срби

Однос Велике Британије према југословенском питању, али и према Србији током Првог светског рата био је променљив и неискрен. Британска влада се све до 3. јуна 1918. године залагала за очување Аустроугарске, подржавала је концепт настанка увећане Србије са деловима територија које су се налазиле у саставу аустријске царевине (БиХ, Срем, Славонија, део јадранске обале), и супростављала се настанку југословенске државе.

С друге стране у британској политичкој и интелектуалној јавности постојала је групација која је изражавала снажне симпатије према југословенској идеји, уједињењу и стварању југословенске државе. Ова група окупљена око професора Роберта Ситона Вотсона, новинара Викема Стида, и неколицине посланика подржавала је Југословенски одбор и њихове водеће представнике Анту Трумбића и Франа Супила. Вотсон је говорио да је Супило био „најбриљантнији југословенски политичар“.¹ Академик Милорад Екмечић сматрао је да је Вотсонова замисао била да се формира федерална југословенска држава, у којој би католички запад временом преузео вођство. У њој би Хрвати имали пресудну улогу јер је по њему „хрватска цивилизација супериорна управо због католичке вере“.² Екмечић је тврдио

* Научни саветник, Историјски институт Београд, sa2069@eunet.rs

¹ А. Растовић, Ситон Вотсон о српској политичкој елити, у: *Глас CDXXVII*, Одељење историјских наука, књига 18, Београд, 2018, 394.

² М. Екмечић, *Райни циљеве Србије 1914*, Београд 1973, 410–412, Исти, *Encounter of Civilizations and Serbian relations with Europe*, у: Зборник радова, *Европа и Срби*, књ. 13, Историјски институт САНУ, одговорни уредник С. Терзић, Београд, 1996, 29.

и да је Вотсон био заступник идеје посебног хрватског државног права.³ И Слободан Јовановић је сматрао да је Британија прихватала идеју о заједничкој држави верујући да ће у њој управо Хрвати и Словенци, као католици и културно супериорнији у односу на Србе, преузети њено вођство и тако онемогућити да они државу евентуално ставе под контролу Русије.⁴ Вотсон је почетком октобра 1914. израдио Меморандум о југословенској држави.⁵ Кључна тачка Меморандума тицала се федералног устројства земље. Вотсон је у бројним говорима јавно заступао нужност стварања југословенске државе као „еминентно британски интерес“.⁶

Од почетка Првог светског рата Велика Британија је у неколико наврата мењала ратне циљеве. У периоду од 1914. до 1916. године њен циљ је био пораз Немачке и њене милитаристичке политике, као и обезбеђивање гаранција за сигурност и суверенитет малих држава.⁷ Први корак ка формулисању опсежнијих ратних циљева направљен је у лето 1916. када су настали и први предлози о нужности рушења Аустроугарске и стварања федералне југословенске државе. Аутори тог предлога су биле дипломате Вилијам Тирел и Ралф Пеџет, али је он одбачен. Почетком 1917. године влада је прихватила, бар за кратко, идеју о сепаратном миру са Аустроугарском коју су заступали премијер Дејвид Лојд Џорџ, лорд Чарлс Хардинг, стални подсекретар у Форин офису, и Ерик Драмонд, приватни секретар Херберта Асквита, Едварда Греја и Артура Балфура. Суштина плана је била одвајање Аустроугарске из војног савеза са Немачком, очување њене целовитости и стварање једне аутономне југословенске области у њеном саставу. Што се тиче Србије, она би била обновљена као држава и територијално увећана.

Да би испитао расположење аустријских власти у вези са закључењем сепаратног мира Лојд Џорџ је крајем 1917. послао у Женеви генерала Јана Смата, члана Ратног кабинета и Филипа Кера на тајне разговоре са Албертом Менсдорфом, бившим аустријским амбасадором у Лондону.⁸ Неформални разговори две стране су вођени 18. и 19. децембра, и завршени су без успеха, јер је Менсдорф одбацио идеју о сепаратном миру. Сусрет заслужује пажњу јер су изнети занимљиви погледи о будућности аустријске државе, принципу народности, територијалним компензацијама за Србију. Југословенско питање је разматрано у контексту унутрашњих реформи које би тре-

³ М. Екмечић, *Рајни циљеви*, 141.

⁴ С. Јовановић, *Моји савременици*, Виндзор, 1962, 179.

⁵ Д. Живојиновић, Нека питања британске политике према Србији у другој половини 1914. године, у: Д. Живојиновић, *Надмени савезник и занемарено српство. Британско-српски односи (1875-1941)*, Београд, 2012, 354.

⁶ М. Екмечић, *Рајни циљеви Србије*, 360.

⁷ Д. Живојиновић, Нека питања британске политике, 430.

⁸ Лојд Џорџ је у својим ратним мемоарима овој мисији покљонио велику пажњу напомињући да је Менсдорф био један од најталентованијих дипломата. Извештај генерала Смата је оценио као прворазредни историјски документ и објавио га је у целини у свом дневнику, *War Memoirs of David Lloyd George 1917-1918*, Boston 1936, 21-22.

бало да спроведе Беч.⁹ Смат је уверавао Менсдорфа да циљ Британије није слом и подела Двојне монархије, већ да Беч треба да пружи веће слободе и аутономију својим народима. У вези са Србијом, Смат је истакао да његова земља има одређене обавезе према њој и поновио да би она требало да добије Босну и Херцеговину, и део јадранске обале као врсту територијалне накнаде. Таква „Велика Србија” требало би да буде у пријатељским односима са Аустријом“. Менсдорф је изнео мишљење да би Беч „поздравио гаранције да Србија неће више бити центар антиаустријских интрига“.¹⁰

Неуспех ове мисије и још чвршће аустријско везивање за Немачку након склапања њиховог споразума у марту 1918. године, присилило је кабинет Лојда Џорџа да одустане од идеје о сепаратном миру. Идеја о закључењу мира са Двојном монархијом наишла је на оштро противљење Вотсона који је у мају 1917. приредио Меморандум за потребе обавештајне службе и владе у коме је изнео разлоге против сепаратног мира и заложиио се за поштовање принципа самоопредељења народа.¹¹

Током 1918. године британска влада је два пута допуњавала своје ратне циљеве. Почетком јануара Лојд Џорџ се заложиио за очување Аустроугарске и дао „магловита обећања“ о компензацијама Србији. Коначно, британска делегација је на састанку Врховног ратног савета 3. јуна 1918. године у Паризу као свој ратни циљ истакла дезинтеграцију Аустроугарске, поштовање принципа народности, као и потребу формирања југословенске државе.

Однос британске политике према југословенском питању и Србији био је током Великог рата недоследан. Све до пролећа 1918. Форин офис је заступао пројект обнове државе Србије и увећања њене територије областима које су припадале Аустроугарској и одбацивао идеју о настанку југословенске државе. На почетку рата британска влада је заузела став неповерења према Србији иако је Греј 24. јула 1914, читајући садржај ултиматума Србији, рекао да „никада није видео да се једна држава обраћа другој независној држави документом таквог ужасног карактера.“¹² Када је српска влада у Нишкој декларацији формулисала свој ратни циљ британска влада га је одбацила, вршећи притисак на Пашића да прихвати њен план о територијалним уступцима.

Инсистирајући на обнови српске државе и њеном територијалном увећању, Форин офис се негативно одредио према југословенском питању и уједињењу. То су британски званичници јавно говорили како српским представницима у Лондону, на пример посланику Матеји Бошковићу, али и

⁹ А. Митровић, *Тајни разговори Менсдорф Сматс и југословенско питање, Историјски часопис XXIV* (1977), Београд, 1977, 257.

¹⁰ *War Memoirs of David Lloyd George*, 27–28.

¹¹ R. W. S-Watson-Intelligence Bureau, London [svibanj] 1917, бр. 196, у: R. W. Seton-Watson *i Jugoslaveni, Korespondencija 1906–1941, I/1906–1918*, Zagreb–London, 1976, 292.

¹² G. Murray, *The Foreign Policy of Sir Edward Grey (1906–1915)*, Oxford and Clarendon Press 1915, 14.

Франу Супилу, и Ситону Вотсону.¹³ Идеја о територијалним компензацијама у корист Србије била је мотивисана британским стратешким циљем да се обнови Балкански савез у који би поред Србије ушле и Бугарска, Румунија, Грчка. Циљ савеза би био спречавање продора Тројног савеза на Балкан и даље на Исток.¹⁴ Греј је у два наврата обавештавао српску владу о опсегу могућих територијалних измена у корист Србије, прво 7. маја 1915, а затим и 10. августа исте године. Ово великодушно нуђење територијалних компензација Србији према академику Екмечићу представљало је „само исправку одлуке Берлинског конгреса“.¹⁵

Никола Стојановић, члан Југословенског одбора записао је 2. септембра 1915. године да га је Супило известио о разговору са Грејом 30. августа када му је саопштио своју формулу за Балкан.¹⁶ План Греја је био контрадикторан јер је афирмисао принцип народности, а с друге стране подразумевао је цепање Аустроугарске што није био крајњи циљ британске владе све до пред крај рата. План је српска влада одбила, што је у Лондону наишло на неодобравање. Грејову политику територијалних компензација и његову улогу у склапању Лондонског уговора, али и целокупну британску спољну политику у прве две године рата оштро је критиковао Вотсон, сматрајући да је доживела пораз.¹⁷ Одбијање српске владе и скупштине да прихвати територијалне понуде Греја утицало је да британска влада током 1916. године према Србији заузме став резервисаности, посебно у питању југословенског уједињења. У Форин офису је на столу и даље била концепција о обнови српске државе и територијалном увећању.¹⁸ Када су српска влада и Југословенски одбор јула 1917. постигли договор на Крфу, британска влада је о томе

¹³ Греј је 3. маја 1915. године писао Вотсону да Србије не би било да јој савезници нису помогли у лето 1914. као и да ће у случају савезничке победе, Србија ујединити све околне српске земље које су се налазиле под аустријском влашћу и добити широк излаз на Јадран, и „тако ће настати Велика, потпуно независна и суверена Србија“ E. Grey-R. W. S. Watson, London, 3. V 1915, бр. 136, у: R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, Korespondencija 1906–1941, I, стр. 221.

¹⁴ D. Živojinović, Velika Srbija ili Jugoslavija? Velika Britanija i jugoslovensko ujedinjenje 1914–1918, у: *Stvaranje jugoslovenske države 1918*. Zbornik radova podnetih na naučnom skupu u Poču od 16. do 19. maja 1979, urednik Nikola B. Popović, Beograd 1983, 156, M. Екмечић, *Дујо крепање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку (1492–1992)*, Београд, 2007, 349.

¹⁵ Греј је навео да ће Србија у случају победе савезника добити Босну и Херцеговину, Славонију, Срем, Бачку, обалу Јадрана од рта Плаке до Цавтата са неколико острва као што су Брач, Шолта, и полуострво Пељешац. Зауврат Србија је требало да жртвује Македонију у корист Бугарске. M. Екмечић, *Дујо крепање између клања и орања*, 351.

¹⁶ „Иза рата биће Хрватска, Славонија, Босна и Херцеговина и јужна Далмација слободне и моћи ће одлучивати о својој судбини“, односно да на ту „формулу пристаје Енглеска, пристале би и силе савезнице, ако је Србија споразумна“. Н. Стојановић, *Дневник од јодине 1914. до 1918*, Београд, 2015, 272.

¹⁷ K. Milutinović, R. W. Seton-Watson i Jugoslavenski odbor u Londonu, у: *Jugoslavenski odbor u Londonu i povodu 50-godišnjice osnivanja*, Zagreb, 1966, 453–454.

¹⁸ План Греја о стварању увећане српске државе подржавали су и угледни британски интелектуалци, као што су Хенри Велс, писац, и професор Херберт Фишер, писац чувене тротомне Историје Европе. Фишер је био политичар либералне оријентације, дугогодишњи

заузела амбивалентан став који се кретао од игнорисања до тога да је ствар примљена са интересовањем и са симпатијама. Дефинитивно напуштање концепције о увећаној Србији, али и прихватање нужности нестанка Аустроугарске и спремности да се подржи настанак југословенске државе, британска влада ће прихватити тек почетком јуна 1918. године. Радикална промена британских ратних циљева и залагање за формирање Југославије кулминираће 2. јуна 1919. када је британска влада признала настанак Краљевине СХС.¹⁹

Деловање једног броја британских посланика у оба дома парламента у прилог афирмацији југословенског питања, а које је либерални представник Џозеф Кинг²⁰ назвао „Dangerous Yugoslav Party (опасна југословенска партија)“²¹ дошло је до изражаја посебно током 1917. године, и доношења Крфске декларације, да би наставило у последњој ратној години. Међутим, њихова активност није у потпуности престала ни после формирања Краљевине СХС. Током 1917. и 1918. године ови посланици су између осталог покретали дискусију о југословенском питању, стварању југословенске државе, о Крфској декларацији, али и о нужности слома Аустроугарске, потреби активирања Солунског фронта, и војним операцијама на Балкану. Након што је држава формирана расправљало се и о њеном међународном признању, то јест да ли испуњава своје међународно преузете обавезе. О свим овим стварима се разговарало или у форми посланичких питања која су упућивана представницима британске владе и Форин офиса, или у опсежним дискусијама које су се најчешће водиле о политичкој или војној ситуацији на Балкану, ратним циљевима и војној политици британске империје у Великом рату и на Западном фронту, мировним преговорима са Немачком и Аустроугарском, сазивању Мировне конференције, револуцији у Русији, али и о балканском, југословенском и српском питању.

Између 1917. и 1920. године највише законодавно тело Велике Британије је више од четрдесет пута дискутовало о југословенском, српском и балканском питању, преко тридесет пута у Доњем дому, и три пута у Горњем дому парламента. По годинама парламентарци су највише разговарали о

посланик и министар образовања, проректор Универзитета у Шефилду, и Вотсонов ментор. А. Растовић, *Велика Британија и Србија 1903–1914*, 388.

¹⁹ За свог првог дипломатског представника код нових власти Краљевине СХС, британска влада је именovala сер Чарлса Граца који је већ био посланик у Србији од 1914, о чему је посланика Хјуџа О Нила 8. јула 1919. на седници Дома општина известио Сесил Хармсворт, државни подсекретар за спољне послове. Британску дипломатску мисију у Београду су поред Граца чинили и трговачки секретар, војни аташе, и два дипломатска секретара. House of Commons, Debate 08. July 1919, Series 5, vol. 117, c1575, у: Hansard 1803–2005, Parliamentary Debates, House of Commons, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1919/july/08/serbia/17.november.2018>. (у даљем тексту HC, Deb).

²⁰ Џозеф Кинг (1860–1943), политичар, посланик либерала, демократских униониста и лабуриста у Доњем дому парламента.

²¹ Ј. М. Јовановић Пижон, *Дневник (1896–1920)*, приредили Р. Љушић, М. Милошевић, Београд, 2015, 321.

југословенском и српском питању током 1919. и 1920. године (четрнаест, и дванаест) пута, а најмање у 1917. и 1918. години (четири и девет) пута. Своје ставове о наведеним питањима су износили како конзервативни, тако и либерални посланици Ајвор Херберт²², Роберт Сесил²³, Роберт Аутвајт²⁴, Џозеф Кинг, Артур Линч²⁵, Џон Дилон²⁶, Џон Рис²⁷, Чарлс Тревељан²⁸, Артур Понсонби²⁹, Хамар Гринвуд³⁰ у Доњем дому, и лорд Џорџ Кларк Сајдемен³¹ у Дому лордова.

Међутим, занимљиво је запажање Јована Јовановића Пижона, српског посланика у Лондону између 1916. и 1918. године, који је 8. маја 1917. године забележио на страницама свог дневника да су „Југословени прилично узбуњени што овде у Парламенту говоре мало или никако о њиховој ствари“.³² Јовановић је помно бележио све своје дипломатске контакте које је имао како са представницима британске владе, угледним личностима из јавног живота, али и са вођством пројугословенске групације у Великој Британији (Вотсон, Стид), и члановима Југословенског одбора, који су 1916. и 1917. године ширили неутемељени оптимизам у вези са наводном променом курса британске спољне политике, која се према њима огледала у напуштању става о очувању аустроугарске независности, и заокрету ка прихватању концепције југословенског уједињења. Тако му је на пример почетком јануара 1917. Викем Стид саопштио да је Велика Британија спремна да „потпише реорганизацију Европе, да призна Чехе као и Словене под којима треба подразумевати Југословене“. Према Стидовим речима „Енглеска је признала деобу Аустрије, а смрт Фрање Јосифа олакшала је ствар“.³³

О судбини Аустроугарске, југословенском питању, али и о Балкану у два наврата се разговарало 1917. године у Доњем дому британског парламента, и то 20. фебруара када се расправљало о војној политици Велике Британије, и 5. марта током дискусије о судбини Солунске експедиције. Том приликом се водила велика полемика између присталица и противника очувања Аустроугарске, и примене начела народности, што је био доказ

²² Ајвор Херберт (1851-1933), политичар, посланик либерала.

²³ Роберт Сесил (1864-1958), адвокат, дипломата, министар у ратној влади 1916-1918, конзервативни посланик.

²⁴ Роберт Аутвајт (1868-1930), политичар, посланик независних либерала и лабуриста у Доњем дому парламента.

²⁵ Артур Линч (1861-1934), новинар, посланик Ирске парламентарне странке.

²⁶ Џон Дилон (1851-1927), политичар, посланик, лидер Ирске парламентарне странке.

²⁷ Џон Рис (1854-1922), колонијални управник британске Индије, либерални посланик.

²⁸ Чарлс Тревељан (1870-1958), земљопоседник, политичар, посланик независни лабуриста.

²⁹ Артур Понсонби (1871-1946), писац, политичар, посланик либерала.

³⁰ Хамар Гринвуд (1870-1948), адвокат, политичар, либерални посланик.

³¹ Џорџ Кларк Сајдеман (1848-1933), адвокат, политичар, либерални посланик.

³² Ј. М. Јовановић Пижон, *Дневник*, 273.

³³ Ј. М. Јовановић Пижон, *Дневник*, 226.

да ни највише законодавно тело Велике Британије није имало јединствену политику ни по питању опстанка Аустроугарске, нити у погледу примене народносног начела, а самим тим и око формирања Југославије.

Артур Понсонби, либерални посланик и противник рата, указивао је на двоструку политику британске владе јер су с једне стране њени највиши званичници Лојд Џорџ и Ендрју Бонар Лоа³⁴, шеф Доњег дома парламента, тврдили да Велика Британија није ушла у рат из себичних циљева, да би освајала туђе територије и водила агресиван рат, а с друге стране практично су радили на рушењу Аустроугарске и Турске. Понсонби није хтео да се изјашњава да ли је политика уништења Аустроугарске била добра или лоша и није доводио у сумњу националне аспирације словенских народа који су живели на тлу Аустроугарске, али је изнео став да је „Велика Британија у рат ушла да би заштитила мале народе“.³⁵

Посланик Чарлс Тревељан је тврдио да фраза за коју се залаже британска влада, „ослобођење Италијана, Словена, Румуна, Чехословака од стране доминације“, може да се схвати двоструко, или као њено залагање за потпуно рушење Аустроугарске, али и за настанак пет независних држава на њеним темељима: Аустрије, Мађарске, Чешке-Бохемије, Трансилваније, и Југо-Славоније, при чему је овде мислио на Југославију јер је у наставку говора и употребио термин Југославија. Тревељан је био против примене дуплих стандарда и залагао се да, ако се право на самоопредељење и самосталност да народима на простору Аустроугарске, то мора да важи и за друге европске народе, односно ако се прихвати да на темељима Аустроугарске могу да никну нове независне државе, при чему је апострофирао Чехословачку и Југославију, онда се мора признати и самосталност Ирске или Финске.³⁶

Вођа лабуриста Ремси Макдоналд³⁷ је такође био против рушења Аустроугарске јер није био мишљења да би се „разбијањем Немачке, Аустроугарске или било које друге државе решила балканска проблематика“. Сматрао је да би балкански чвор могао да се разреши формирањем једне међународне комисије или комитета. Такође, био је свестан великих разлика између италијанске и југословенске националне идеологије посебно око статуса Далмације и источног дела Јадранске обале, при чему је указао да тамошњу ситуацију додатно отежава уплетеност Србије, Италије, Русије и Грчке.³⁸

Са друге стране посланик конзервативаца Роналд Мекнил³⁹ се залагао да преуређење политичке карте Европе након завршетка рата на принципу народности, сматрајући да његова држава није ушла у рат да би ширила

³⁴ Бонар Ло (1858–1923), политичар, лидер Конзервативне странке, посланик, председник владе 1922–1923.

³⁵ HC, Deb. 20. February 1917, Series 5, vol. 90, cc1177–1182.

³⁶ HC, Deb. 20. February 1917, Series 5, vol. 90, cc1189–1190.

³⁷ Ремси Макдоналд (1866–1937), политичар, лидер Лабуристичке странке, председник владе 1924, 1929–1935.

³⁸ HC, Deb. 20. February 1917, Series 5, vol. 90, cc1247–1248.

³⁹ Роналд Мекнил (1861–1934), политичар, посланик Конзервативне партије.

своје границе већ да би бранила мале народе. За разлику од Понсонбија, Мекнил се отворено изјашњавао за рушење „двојних монархија“, очигледно алудирајући на Аустроугарску. За њега није било дилеме – рушење таквих „оронулих царстава“ представљало би велики прогрес за слободу у Европи и заштити малих народа.⁴⁰

Посланик Џон Дилон је говорећи о балканском питању упозоравао да је тамошња ситуација изузетно тешка, апострофирајући Румунију, Србију која као држава више не постоји, као и Грчку. За њега је било најважније да влада јасно саопшти јавности шта планира са Балканом, и посебно каква је судбина Солунског фронта. Упозорио је на сукоб војних и цивилних власти око Солунског ратишта, и поставио питање шта је сврха британског присуства на том простору.⁴¹

Дискусија око судбине Солунског фронта и даље сврсисходности учешћа британских војника на том ратишту је показала огромну супротстављеност посланика, што се одразило и на њихове опречне ставове према будућности Балкана и судбини Србије. Дух поделе владао је и међу министрима и члановима ратног кабинета још од првих месеци рата. Влада се поделила на две струје. Једну су чинили премијер Херберт Асквит, фелдмаршал Херберт Киченер⁴², министар рата Даглас Хејг⁴³, командант Прве армије и генерал Вилијам Робертсон⁴⁴, начелник британског генералштаба, и Арчибалд Мареј⁴⁵. Најватренији представник ове групације је био фелдмаршал Киченер који је тврдио да је Солунски фронт мртав фронт, да одвлачи војну способност британских снага и да није пресудан за коначни исход рата. Ова војна струја је и после отварања Солунског фронта понављала своје аргументе да он нема војностратешки значај и у складу с принципом „чекати и посматрати“, непрестано га је занемаривала, претила повлачењем британских трупа, и опструисала бројне иницијативе и меморандуме који су слати влади да се њене војне јединице активније ангажују на том ратишту и помогну Србима и Французима.⁴⁶ У том смислу влада је крајем априла 1916. године усвојила меморандум Ратног савета који је носио назив Политика савезника на Балкану. У њему су сублимирани основни принципи противника офанзивних дејстава на Солунском ратишту, и истицало да савезничка политика на Балкану треба да се заснива на дефанзивном карактеру, да

⁴⁰ HC, Deb. 20. February 1917, Series 5, vol. 90, cc1186-1187.

⁴¹ HC, Deb. 20. February 1917, Series 5, vol. 90, cc1211-1212.

⁴² Херберт Киченер (1850-1916), фелдмаршал, министар рата.

⁴³ Даглас Хејг (1861-1928), фелдмаршал, командант британских снага на Западном фронту.

⁴⁴ Вилијам Робертсон (1860-1933), генерал, шеф Империјалног генералштаба.

⁴⁵ Арчибалд Мареј (1860-1945), генерал, шеф Империјалног генералштаба.

⁴⁶ Д. Живојиновић, Велике силе и стварање Солунског фронта, у: Д. Живојиновић, *Надмени савезник и занемарено српство*, 373.

савезничке снаге треба редуковати и да њихов циљ мора да буде одбрана Солуна и околине, а искључивала се могућност офанзивних акција.⁴⁷

Временом један број заступника тезе о активирању Солунског фронта подржао је супротну струју. То је био случај са председником владе Лојд Џорџом који је на Савезничкој конференцији у Калеу крајем фебруара 1917. уз подршку генерала Робертсона осујетио предлог француске стране да се покрене офанзива на Солунском ратишту, док је адмирал Џон Џелико⁴⁸, први лорд Адмиралитета априла исте године предложио да се део савезничких снага са Балкана премести у Палестину. Идеју о повлачењу савезничких војних јединица са Солунског фронта представници Велике Британије су износили и на савезничким конференцијама у Паризу маја и јула 1917. али и јануара и маја 1918, када је француска страна попустила и сагласила се са повлачењем дела јединица. Међутим, у измењеним војним и политичким околностима британска влада се коначно у јулу 1918. године сагласила да се покрене офанзива на Солунском фронту и одобрила учешће својих војника у њој.

Другој струји су припадали углавном британски политичари и дипломате Лојд Џорџ, председник владе, Филип Кер⁴⁹ и Дејвид Дејвис⁵⁰, његови најближи сарадници у кабинету, Артур Балфур, Винстон Черчил, али и адмирал Ернест Трубриџ и пуковник Морис Хенки⁵¹, секретар Ратног савета. Они су, насупротив већини генерала, истицали важност Солунског фронта и потребу војне и моралне подршке Србији јер је у противном постојала опасност да се Срби разочарају у Велику Британију и потраже нове савезнике.⁵²

Вилијам Прингл, заступник либерала био је против Солунске експедиције, сматрајући је „бескорисном и расипничком авантуром, док је за посланика Делзила Солунско ратиште представљало витално ратно питање.⁵³ Џон Дилон је Солунску експедицију повезивао са катастрофалном ситуацијом на Балкану, напомињући да стање додатно отежава недостатак путева и безбедне саобраћајнице. За посланика Мекнила балканско ратиште је по значају било без премца за успешан завршетак рата. Отворено се залагао за останак британских јединица на том фронту и упозоравао је да ће, ако се донесе одлука о измештању британских војника, то узроковати пораз британских ратних циљева. Одласком трупа са Солунског фронта, Велика

⁴⁷ М. Радојевић, Љ. Димић, *Србија у Великом рату 1914–1918. Крајња историја*, Београд 2014, 212–213.

⁴⁸ Џон Џелико (1859–1935), адмирал флоте, посланик у Дому лордова, генерални гувернер Новог Зеланда.

⁴⁹ Филип Хенри Кер (1882–1940), политичар, дипломата, новински уредник, британски амбасадор у САД.

⁵⁰ Џосеф Џон Дејвис (1866–1954), либерални политичар, члан војног Секретаријата у кабинету премијера Дејвид Лојд Џорџа.

⁵¹ Морис Хенки (1877–1963), секретар Кабинета.

⁵² Д. Живојиновић, *Велике силе и стварање Солунског фронта*, 411.

⁵³ HC, Deb. 5. March, Series 5, vol. 90, cc81, 106.

Британија би напустила савезнике и самим тим одустала би од обећања које је својевремено Србима упутио Греј да ће његова земља помоћи Србима да поврате своју територију и обнове државу.⁵⁴

Потписивање Крфске декларације 7. јула 1917, односно постизање договора између српске владе и Југословенског одбора о државно-правним контурама будуће заједничке државе, изазвало је интересовање британске јавности, али и посланика у Дому општина. Посланик Либералне партије Џозеф Кинг је 28. новембра 1917. у два наврата упутио питање шефу Форин офиса да ли је српска влада известила своје британске колеге о потписивању Крфске декларације, и да ли они тај документ прихватају или се не слажу с њим. Одговор лорда Роберта Сесила, министра у ратном кабинету Лојда Џорџа, био је више формалне природе и гласио је да је влада обавештена о доношењу Декларације и да на њу гледа са „великим интересовањем и великим симпатијама“.⁵⁵ Оваква формулација не треба да чуди јер у том тренутку Велика Британија и даље није благонаклоно гледала на разбијање Аустроугарске и настанак југословенске државе. На истој седници Роберт Аутвејт, такође посланик либерала је изнео став да се Крфском декларацијом потпуно укида независност Црне Горе и затражио став британске владе по том питању. И њему је лорд Сесил дао одговор увијен у обланду дипломатске учтивости да су основне идеје које преовлађују у Крфској декларацији наишле на симпатије британске владе.

Драстична промена британске политике према судбини Двојне монархије и спремност да се коначно подржи образовање југословенске државе до које је дошло након усвајања Декларације о симпатијама према националним аспирацијама Чехословака и Југословена у Версају 3. јуна 1918. нашла је пун одраз и међу посланицима. На седници Доњег дома 11. јуна на питање посланика Аутвејта које кораке ће британска влада предузети како би се осигурало национално ослобођење Чехословака и Југословена, одговорио је најјасније до тада, лорд Роберт Сесил, да „Чеси, Словаци и југословенски народи имају право да сами одреде свој будући статус“, као и да британска влада са најтоплијим симпатијама гледа на оне вође Чеха, Словака и Југословена који су због својих националних идеала затворени од стране аустријских власти без суђења.⁵⁶

Потпуно признање југословенским народима у њиховој борби за ослобођење од аустроугарске власти изразио је ерл Џорџ Керзон, председник Савета 5. новембра 1918. на седници Горњег дома. На самом крају говора посвећеног условима примирја са Аустријом, изразио је честитке и захвалност Чесима, Словацима и Југословенима који су се ослободили јарма

⁵⁴ HC, Deb. 20. February 1917, Series 5, vol. 90, cc130-131.

⁵⁵ HC, Deb, 28 November 1917, Series 5, vol 99, 1985-1986, y: Hansard 1803-2005, Parliamentary Debates, House of Commons, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1917/nov/28/serbia/17.november.2018>. (у даљем тексту HC, Deb)

⁵⁶ HC, Deb, 11. June 1918, Series 5, vol. 106, cc2021-2022.

својих угњетача и придружили се савезницима. Поручио је и да „ти мали народи који су се херојски борили против немачке хегемоније морају веровати да ће им савезници помоћи“.⁵⁷

У британском парламенту је деловала и група посланика чланова Балканског комитета коју су предводили браћа Ноел и Филип Бакстон. Ова групација је отворено исказивала пробугарске и антисрпске ставове. У том смислу, Бакстон је 18. новембра 1918. поставио провокативно питање да ли цивилне власти у Македонији, која је по његовом мишљењу окупирана од стране српских и грчких трупа, надгледају британски, француски или српски званичници. Међутим, његове наводе о српској окупацији Македоније лично је одбацио Артур Балфур, шеф Форин офиса.⁵⁸ Што се тиче стварања југословенске државе, Бакстон је сматрао да би она под вођством Србије довела до оживљавања „више Северних Ирски“ на том простору.⁵⁹

При крају 1918. године у британском парламенту група посланика који су чинили представници тзв. процрногорског лобија покренула је питање наводне српске окупације и анексије Црне Горе, и тобожњих злочина и терора које српски војници и окупационе цивилне власти спроводе према становништву Црне Горе, при чему су се позивали на нетачне и сумњиве изворе информација. Један од достављача поред италијанских агената и дипломата био је и контроверзни Јован Пламенац, председник црногорске владе у егзилу, који је једно време боравио у Лондону, и истицао се у агитацијама против новоформиране Краљевине СХС. У својим мемоарима војвода Симо Поповић наводи да је краља Николу, Јован Пламенац „загријао за нови упад у Црну Гору, последице онога осујећенога покушаја. Помаже им Италија која је своје агенте и милионе лира растурила по Црној Гори...“⁶⁰

У бучним дискусијама и провокативним питањима које су упућивали кабинету Лојда Џорџа ови посланици су износили гомилу лажи и неистина о српској војсци, новим југословенским властима, и тражили од британске владе да осуди поступке против Црне Горе и династије Петровић, чак и да прекине дипломатске односе са Краљевином СХС, и повуче њено признање. Ова агресивна група посланика није имала дубље утемељење у британској јавности, и њихове претпоставке и оптужбе нису наилазиле на одобравање на Вајтхолу. Антисрпско и антијугословенско деловање ове групе британских посланика које су предводили посланици Роналд Мекнил и Ричард Ламберт у Доњем дому и лорд Сајдемен у Дому лордова, уз подршку посланика Метјуа Сима (лабуриста), пуковника Сесила Мејсона (лабуриста), Обрија Херберта (конзервативац), Нила Меклина (лабуриста), кулминирало је уочи почетка и током одржавања Мировне конференције у Версају 1919. и 1920. године.

⁵⁷ HC, Deb, 5. November 1918, Series 5, vol. 31, cc996.

⁵⁸ HC, Deb, 18 November 1918, Series 5, vol 110, cc3176.

⁵⁹ М. Екмечић, *Сиварање Југославије 1790–1918*, 2, Београд 1989, 732.

⁶⁰ Војвода Симо Поповић, *С краљем Николом из дана у дан (1916–1919)*, приредио Василије Ђ. Крестић, Подгорица 2012, 296.

У Дому општина питање укидања независности Црне Горе, наводне српске окупације па чак и анексије, и злочина над тамошњим становништвом били су предмет разговора и многобројних посланичких питања током 1918, 1919. и 1920. године. Најватренији заступници очувања суверености Црне Горе били су либерални посланик Ричард Ламберт и посланик конзервативаца Роберт Мекнил. Ламберт је већ крајем 1917. започео антисрпску кампању са говорнице парламента сматрајући да су независност и интегритет Црне Горе угрожени предложеним аранжманима у Крфској декларацији, а често је у својим наступима говорио и о тобожњој окупацији и анексији Црне Горе од стране српске војске. Износио је и неистине о ликвидацијама политичких противника, забрани повратка црногорских суверениста у земљу, залажући се да се становништву омогући одржавање плебисцита на коме би се слободно изјаснило о својој будућности.⁶¹

С друге стране, Мекнил је оспоравао легитимитет Подгоричке скупштине и њених одлука, упозоравао на опасност од истребљења становништва Црне Горе од стране Срба, о наводно три хиљаде спаљених кућа, а такође се залагао да се народу Црне Горе омогући да се изјасни да ли је за прикључење „српско-хрватској федерацији“, односно „великој југословенској држави“.⁶² Мекнилове оптужбе о убиствима жена, деце и спаљеним домовима лично је у неколико наврата оповргавао и износио сумњу у њихову веродостојност Лојд Џорџ.⁶³

Међутим, Мекнил се није базирао на оспоравање његових претпоставки и 11. новембра 1919. одржао је дужи говор пред посланицима Дома општина у коме је наставио да понавља своје раније оптужбе на рачун Србије због њене наводне агресивне политике према Црној Гори. Циљ српске политике, према његовом мишљењу, био је да се укине црногорска независност, детронизује династија Петровић, и Црна Гора присаједини Србији.⁶⁴ Подршку овој групацији давао је и Доналд Меклин, либерални посланик и шеф опозиције у Доњем дому између 1918. и 1920. године. И он је сматрао да је Црна Гора окупирана од Србије и да Црногорци не желе власт Срба, али у изношењу својих тврдњи није био агресиван као Ламберт и Мекнил.⁶⁵

У Дому лордова током 1920. године, на иницијативу лорда Џорџа Кларк Сајдемана у три наврата су, 11. марта, 10. јуна и 29. новембра, вође-

⁶¹ HC, Deb, 29. November 1917, Series 5, vol. 99, cc2194; HC Deb 18. November 1918, Series 5, vol. 110, cc3217-8W; HC Deb 13. February 1919, Series 5, vol 112, cc244; HC Deb 05. June 1919, Series 5, vol 116, cc2180; HC Deb 17. July 1919, Series 5, vol 118, cc577;

⁶² HC, Deb, 7. November 1918, Series 5, vol. 110, cc2272; HC Deb 10, 17, 24. November 1919, Series 5, vol. 121, cc 23, 606, 1434; HC Deb 18. December 1919, Series 5, vol. 123 cc 662-3; HC Deb 12, 26. February 1920, Series 5, vol. 125 cc 358-368, 1920; HC Deb 28. April 1920, Series 5, vol 128 cc1221-2; HC Deb 09, 23. June 1920, Series 5, vol 130, cc406, 2203-4W; HC Deb 10. November 1920 Series 5, vol. 134 cc1181-3; HC Deb 25 November 1920, Series 5, vol. 135, cc660-1W; HC Deb 06. December 1920, Series 5, vol. 135, cc1735-7.

⁶³ HC Deb, 27. November 1919, Series 5, vol. 121, cc1861.

⁶⁴ HC, Deb, 11. November 1918, Series 5, vol. 121, cc317-319.

⁶⁵ HC, Deb. 12. February 1920, Series 5, vol. 125, cc272-273.

не опсежне расправе о стању у Црној Гори, њеном наводном насилном и неуставном уједињењу са Србијом, стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Подгоричкој скупштини, династији Петровић, наводној репресији српских окупаторских јединица према народу Црне Горе. Сајдеман је у својим дугим говорима износио бројне неистине, и фалсификате о Србији и такозваним злочинима српских трупа у Црној Гори. Из арсенала оптужби издвајамо само неке од најкарактеристичнијих. Тврдио је да је „децембра 1918. Црну Гору насилно окупирао српска војска“; да су „Срби радили шта су хтели“; „да је српска влада била одлучна у намери да уништи црногорску независност“; да „Срби ангажују нерегуларне трупе које у садејству са регуларним јединицама пљачакају и пале куће, убијају жене, децу, и Црногорце који не подржавају југословенску државу“; да је „Подгоричка скупштина била фарса сазвана на превару, застрашивањем и насиљем“, као и да „деведесет одсто Црногораца жели обнову независности“.

Ове оптужбе одбацио је ерл Џорџ Курзон, државни секретар за спољне послове, између 1919. и 1924. године напомињући да се преувеличава број српских војника у Црној Гори. Присталице уједињења Црне Горе и Србије назвао је „локалним добровољцима“ са „југословенским осећањем“, а није се слагао ни са оптужбама да су Црногорци српске војнике сматрали „непријатељским освајачима“. Према његовом мишљењу, већину војних јединица у Црној Гори чинили су Црногорци који су „симпатисали југословенство“. За њега није било никакве дилеме, већина становништва Црне Горе је била за уједињење у јединствену југословенску државу. Оваквим дијаметрално супротним ставовима, Курзон је присталицама црногорских суверениста у британском парламенту поручивао да су њихови покушаји борбе за обнову независности Црне Горе осуђени на неуспех, и да британској влади не пада на памет да искаче из заједничке савезничке политике која је у том тренутку ишла у прилог одржавању и афирмације Краљевине СХС.

У расправи од 10. јуна лорд Сајдеман је тврдио да се ситуација у Црној Гори даље погоршава и понављао раније изнете тврдње и оптужбе против Србије, између осталих да окупационе власти хапсе бивше ministre и посланике, да се настављају борбе између Срба и Црногораца, као и да се око седам хиљада црногорских избеглица спречава да се врате у земљу. Овог пута устврдио је и да се све радно способно мушко становништво депортује, као и да „Срби примењују бољшевичке методе“.⁶⁶ У својој мржњи према Србији отишао је толико далеко да је начин на који је извршено присаједињење Црне Горе оценио „глупим и поквареним“.⁶⁷ Све ове констатације поново је одбацио лорд Керзон, тврдећи да се према његовим сазнањима ситуација у Црној Гори поправља.⁶⁸ Трећа, велика дискусија у Горњем дому о Црној Гори

⁶⁶ House of Lords, Deb. 10. June 1920, Series 5, vol. 40, cc578-581, y: Hansard 1803-2005, Parliamentary Debates, House of Lords, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1920/june/10/serbia/17>. november 2018. (у даљем тексту HL, Deb)

⁶⁷ *Истио*, 582.

⁶⁸ *Истио*, 588.

одржана је 29. новембра. И тада је најистакнутији поборник обнове независности Црне Горе био лорд Сајдеман, који је, између осталог, оптужио Србију да у затворима држи између пет и шест хиљада младих људи. Тврдио је и да су против Југославије не само Црногорци, већ и Хрвати и Словенци.⁶⁹

Под притиском ове процрногорске групе посланика, и дела јавног мњења, а пре свега одређених листова (*Daily Chronicle*), и новинара Александра Дивајна, најватренијег присталице црногорске независности, влада је 21. априла 1919. именовала Џона де Салиса, као специјалног изасланика за Црну Гору, да испита истинитост наводних оптужби о турбулентној ситуацији. Салис који је од 1912. до 1916. године био британски посланик на Цетињу је боравио у Црној Гори од 1. маја до 8. августа, а 21. августа је у Риму саставио извештај који је примљен у Форин офису 4. септембра. Салису је британска влада дала прецизне инструкције о карактеру посете која је имала за циљ што прецизније утврђивање околности под којима су одржани избори за Подгоричку скупштину и донете одлуке о уједињењу са Србијом.⁷⁰

Салисов извештај је врвео од бројних неистина, фалсификата, једностраних, и пристрасних констатација, и имао је изразито антисрпски карактер.⁷¹ Ослањајући се искључиво на сведочења присталица краља Николе, и противника југословенске државе, отворено је тврдио да се у Црној Гори врше злочини над народом од стране српских војних јединица, и спроводи терор над политичким неистомишљеницима. У Форин офису су због сумње у његову веродостојност проценили да треба да добије карактер тајног документа. Званично, разлог за ембарго на његово објављивање нађен је у Де Салисовој процени да би у случају публикавања била угрожена безбедност лица која су му достављала информације, чиме је групи, која је водила анти-српску кампању у парламенту, нанет тежак ударац.

Британска влада је још од 1914. године била резервисана према Црној Гори и краљу Николи Петровићу, а Асквитов кабинет је 1916. године осудио одлуку црногорског владара да пристане на капитулацију.⁷² Сазревало је, ипак, уверење да црногорску династију Петровић треба уклонити с власти и да је природно да дође до уједињења Србије и Црне Горе. О томе да се британска влада неће противити вољи народа Црне Горе за уједињењем са

⁶⁹ HL, Deb. 29. November 1920, Series 5, vol. 42, cc 703, 705.

⁷⁰ Д. Живојиновић, Мисија Салиса и Мајлса у Црној Гори 1919, у: Д. Живојиновић, *Надмени савезник и занемарено српство*, 274.

⁷¹ Извештај је написан на петнаест страница. Садржи шест целина и закључак у седам тачака. Салис је у њему изнео оцену да Србија контролише Црну Гору, и довео у сумњу жељу већине житеља Црне Горе да се уједине са Краљевином СХС. Изборе за Подгоричку скупштину је окарактерисао као неправилне, а њен рад неуставним. Тврдио је и да је 160 људи због својих политичких опредељења ухапшено. Из извештаја произилази да се Де Салис понашао као адвокат црногорских суверениста, док се о присталицама уједињења изражавао омаловажавајуће, са презиром и нескривеном мржњом. Д. Живојиновић, Мисија Салиса и Мајлса, 299–300.

⁷² Д. Живојиновић, Нека питања британске политике, 444.

Србијом и да се неће заузети за краља Николу, Јована Јовановића Пиждона је 23. марта 1918. године уверавао Остин Чемберлен, члан ратног кабинета Лојда Џорџа.⁷³ Коначно, формирање Краљевине СХС, која је постала политичка реалност, и избегавање политичких и дипломатских проблема у земљи и иностранству у вези са питањем Црне Горе нагнали су и владу и Форин офис да ово питање практично прогласе затвореним.

*

Иако су британска влада и Форин офис тек средином 1918. године коначно одустали од очувања Аустроугарске, прихватиле принцип народности и подржале стварање југословенске државе као неминовност, у британском парламенту је један број посланика почетком 1917. године под утицајем Ситона Вотсона и Викема Стида, најеминентнијих представника југословенског лобија у британском друштву, почела да указује на неизбежност слома аустроугарске монархије и реалност настанка југословенске државе, у складу са принципом народности. Они су кроз дискусије, али и у форми посланичких питања упозоравала владу да води двоструку политику и подсећала министре да је њихова земља ушла у рат како би заштитила мале народе и омогућила да они сами после рата одлуче о својој судбини. У британском парламенту су деловале и група окупљена око Балканског комитета, углавном бугарофилске оријентације, која је оспоравала српско право на Македонију и групација која је подржавала краља Николу Петровића и његову династију. Они су непрестано оспоравали легалност уједињења Црне Горе са Краљевином СХС, износили лажне оптужбе на рачун Србије и њене војске, и истовремено тражили да се британска влада заузме за обнову независности Црне Горе, што није наишло на позитиван одјек, и њихово деловање је остало изолована на скупштинске сале и новинско публицистичку делатност ретких појединаца.

⁷³ Ј. Јовановић, *Дневник*, 453.

Aleksandar Rastović

YUGOSLAV QUESTION IN THE BRITISH PARLIAMENT 1917–1920

S u m m a r y

One can notice two phases in relation of the Great Britain, its parliament, its government and its public towards the Yugoslav question and creation of the joint state of the South Slav peoples during the World War I. Practically, almost until the end of the war, among the most important political spheres of the British empire there was firm belief that Austria-Hungary should be kept, i.e. that there was no need to form a separate state of the South Slav communities. Part of the British political elite supported the idea of enlarged Serbia which would include parts of Austria-Hungarian empire such as Bosnia and Herzegovina, Syrmia, Slavonia, part of the Adriatic coast. However, a group of intellectuals led by university professor Seton-Watson was also active on the political stage, advocating their opinion that in the post-war “new Europe” survival of Austria-Hungary was not possible, and that on its foundations, among others, a separate state which would include the South Slavs should be built. British war cabinet definitely gave up on supporting territorial integrity of Austria-Hungary and accepted the concept of Yugoslav state in the beginning of June 1918. The peak of this Copernican turn was the British government’s decision to recognize the newly formed Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes on June 2, 1919. Advocates of the Yugoslav unification also had their supporters among British MPs who were expressing their pro-Yugoslav stances during sessions of both Houses of the British Parliament between 1917 and 1920. Among other things, they supported the Corfu declaration, spoke about inevitability of breakup of Austria-Hungarian empire, need of opening of the Macedonian front, and they were most agile when it came to their demands to the British government to recognize the newly-formed Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes as soon as possible after the end of the Great war.